

DEMOKRASİ ve SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ENGELLERİ: PATRONAJ VE NEPOTİZM*

Vehbi Bayhan

Öz

Bu makale, Türkiye gibi Doğu toplumlarında, demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin gelişmesini engelleyen, patronaj ve nepotizmi vurgulamaktadır. Bunun sonucu olarak, bu tür toplumlardaki mevcut sivil toplum örgütleri, modern demokratik toplumlardaki gibi işlev görmemektedir. Doğu toplumlarındaki sivil toplum örgütlerine dikkatli bir bakış, diğerlerine şans tanımayan “biz” tabanlı, iktidara gelmek için can atan siyasi ve monist bir yapıyı sergilemektedir. Bu, toplumlardaki sosyalleşmenin tipi ve seviyesi ile direkt olarak ilgilidir.

Anahtar Sözcükler

Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi, Patronaj, Nepotizm, Sosyal ve Kültürel Yapı
Patronage and Nepotism as a Barrier Within Democracy and Civil Societies

Abstract

Barriers of Democracy and NGS's: Patronage and Nepotism

This article emphasises patronage and nepotism which obstruct the development of democracy and NGO's (Non-Governmental Organisations) in the Eastern societies, like Turkey. As a result, present NGO's in such societies do not function as in modern democratic societies. A close look at NGO's in Eastern societies reveals a monistic, political structure striving for the position based on “we” and not giving a chance to the “others”. This is directly related both to the level and the type of socialisation.

Key Words

Ngos, Democracy, Patronage, Nepotism, Social And Cultural Structure.

Giriş

Toplumu oluşturan bireylerin, kendi yönetimlerinde söz sahibi olmaları yöntemini içeren demokrasi, modern zamanlarda sivil toplum örgütleri ile işlevsel hale gelmektedir. Kentleşme ve modernleşme sürecinde birey, sivil toplum örgütlerinde aldığı rol ve sorumluluk ile demokrasinin de gelişmesini sağlamaktadır. Açık toplumlarda, sivil toplum örgütleriyle birlikte demokrasi, problemsiz sürmektedir. Ancak, henüz tam anlamıyla kentleşmemiş ve modernleşmemiş dolayısıyla, cemaat ve kabile yapısının hakim olduğu doğu toplumlarında, sivil toplum örgütleri gerektiği gibi gelişmemiştir. Dinsel, etnik, ideolojik vb. cemaat yapılarında bireyler, patronaj ve nepotizm ile toplumsal ilişkilerini sürdürmektedir. Toplumun sosyal ve kültürel yapısı, himayeciliği ve kayırmacılığı beslemektedir. Ancak, patronaj ve nepotizm, demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin gelişmesinde en önemli engelleri oluşturmaktadır.

1. Demokrasi

Grekçe “halk” anlamına gelen “demos” ile “iktidar” anlamına gelen “kratos” kelimelerinden oluşan “Demokrasi” kavramı, “halkın kendini yönetmesi” anlamını içermektedir. Bu bağlamda demokrasi, toplumu oluşturan yurttaşların, temsilcileri vasıtasıyla kendilerini yönetmeleri olarak tanımlanabilir. Antik Yunan’da; Atina’nın doğrudan demokrasisi, küçük kent devletlerinde uygulanmıştır. 20 yaşın üstündeki erkeklerin “vatandaş” olarak kabul edilerek,

* Bu makalenin ilk versiyonu, 12-14 Kasım 1997 tarihlerinde ODTÜ’de düzenlenen 5. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’ne bildiri olarak sunulmuştur.

bunların yönetime katılımıyla oluşan kent-devleti demokrasisi “cemaat demokrasisi”dir. Dolayısıyla demokrasi, sınırlı mekan ve nüfus ile homojen bir toplum yapısında uygulanmıştır.

“Buna karşılık, çağdaş, çoğulcu, temsili demokraside ise, “doğal” biçimde tanımlanmış,hak ve özgürlüklerle donanmış bir “birey” anlayışı esastır” (Köker, 1992:162). Bu bağlamda, ulus-devlet yapılanmasında heterojen nüfus yapısı vardır. Farklılıkların temsili bağlamında, modern demokratik devletin ayırıcı özelliği, siyasal yarıştır (Dahl, 1993:23).

Demokrasi,yöneticileri değiştirmek için anayasaya uygun düzenli olanaklar sağlayan bir siyaset sistemi ve nüfusun geniş kesiminin,siyasal iktidar için yarışanlar arasında bir seçme yaparak önemli kararları etkilemesine izin veren bir sosyal mekanizma olarak tanımlanabilir. (Lipset, 1986:25). Ancak,demokrasi salt halkın temsilcilerini seçmek için seçimden seçime oy verdiği sistem değildir.

Alain Touraine’e göre,demokrasi için; insan hakları,azınlıkların korunması,devletin ve ekonomik iktidar merkezlerinin iktidarının sınırlandırılması gerekir. Siyasal kurumlar bağlamında demokraside üç ilke önem arzeder: İktidarın saygı duyması gerektiği temel hakların kabulü, yöneticiler ve siyasetlerinin toplumsal temsiliyeti ve yurttaşlık, yani hukuk üstüne kurulu bir topluluğa aidiyet bilinci. (Touraine, 1994:358-360).Bu bağlamda, demokrasi; çoğulculuk, şeffaflık ve katılımcılık temelinde işlevsel olan bir sistemdir.

Demokrasi, yurttaş halkın egemenliğinin yasalara itaat ile kendiliğinden sınırlandırılmasını ve egemenliğin seçilmişlere aktarılmasını içerir. Aynı zamanda, demokrasi, güçler ayrılığını, bireysel hakların güvence altına alınmasını ve özel yaşamın korunmasını sağlar. Bu bağlamda, demokrasi, fikirlerin ve çıkarların çeşitliliğini varsayar. Çeşitliliğe saygı, demokrasinin, çoğunluğun azınlıklar üzerindeki diktatörlüğüyle bir tutulamayacağını dile getirir. Dolayısıyla, demokrasi azınlıkların ve muhaliflerin varolma ve kendilerini anlatma hakkını kapsamlı ve aykırı fikirlerin anlatımına izin vermelidir. (Morin, 2000:197-198).

Sosyal tarih sürecinde demokrasi, Avrupa’da toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşüm temelinde gelişmiştir. Feodalite sonrası Avrupa’sında, şehirlerde gelişen ticaret burjuvazisi, sosyal ve ekonomik yapının değişiminde önemli rol oynamıştır.

Feodalite ve aristokraside geçerli olan doğuştan gelen statülerin yerine, yeni yapılanmada kazanılmış statülerin önem kazanması sağlanmıştır. Feodalitenin serf-senyör ikili tasnifine karşılık şehirli kitleler, ticari ekonominin desteğindeki çoğullaşmayla yeniden tanımlandı; pluralistik yapıyı bir arada tutacak yeni siyasi modeller arandı. “Hürriyet, eşitlik, kardeşlik” keşfedildi (Bostancı, 1995:46-47).

Bu dönüşümde, alt ve üst sosyal sınıflar arasında denge unsuru olarak orta sınıflar, kentleşme ve burjuvazi ile gelişti. Orta sınıflar, her çağda ve her toplum yapısında önemli işlevler görmüştür. Bu anlamda, 2300 yıl önce orta sınıfların toplumda istikrar ve denge unsuru olduğunu belirten Aristoteles’in görüşü önemini korumaktadır.

Sanayi toplumunun da denge unsuru orta sınıftır. Tarihi süreç içinde İngiliz orta sınıfının toplumdaki etkileri örnek alınarak, orta sınıfların toplum içinde oynadığı fonksiyon şu şekilde belirtilebilir: “14. yüzyılda Lordların işçi kıtlığı yüzünden işletemedikleri, kullanılmayan araziye sahip çıkan bazı serfler ücretle tarım işçisi tuttular. “Çiftçi orta sınıfı” böylece, alt tabakayı oluşturan serf statüsüne sahip köylülere, istediği yerde yaşamak, istediği çiftlikte çalışmak ve istediği kimse ile iş sözleşmesi yapmak imkanını vermek suretiyle onlara “sivil haklar” kazandırmış oldu.

Daha sonra “burjuva orta sınıfı”, sivil haklar bakımından alt tabaka mensuplarına çalışmak imkan ve özgürlüğünü vermekle kalmayıp, parlamentoda mahalli cemaatlerin temsilinden, bireylerin temsiline kadar yükselen bir evrimi başlattı. Böylece “siyasi haklar” aşamasında ilerleme sağlandı.

Daha sonraki, büyük sanayi devrinin orta sınıfı olan “beyaz yakalılar” ise, alt tabaka mensuplarına sivil ve siyasi haklar kadar önemli olan “sosyal haklar”ın kazanılmasında etkili oldular. Sosyal haklar bireye, üyesi bulunduğu toplumun ortalama hayat seviyesini sağlama amacıyla hayati ihtiyaçlarının sağlanmasının (sosyal sigorta, aile yardımı v.b.) devlet tarafından garanti edilmesidir. Sosyal haklar, toplumdaki sınıflar arasındaki mevcut gelir farklarını tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, toplumdaki gelir uçurumunu azaltmaktadır (Bilgiseven, 1986:175).

Bu çerçevede kentleşme, keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri, Sekülerizasyon, Aydınlanma Çağı, Pozitivizm, Milliyetçilik, Liberalizm gibi tarihsel toplumsal dönüşümler, demokrasinin gelişimini etkileyen önemli aşamalardır. Bu gelişim çizgisinin hakim özelliği, demokrasinin vazgeçilmez özelliği olan “aktif halk” olgusunu ortaya çıkarmasıdır (Bostancı,1995:47). 21.yüzyıla girerken, demokrasinin önemi artmıştır. 1989 yılında Sovyetler Birliği ve Doğu Blokunun dönüşüme uğraması sürecinde, sosyalist ekonomi politikten liberal ekonomi politik düzenine geçiş ile demokratikleşme yaygınlaşmıştır. Demokrasinin popüler hale gelmesini Giddens, toplumsal ve ekonomik değişimler bağlamında şu nedenlere bağlamaktadır: Öncelikle demokrasi, ekonomik sistemdeki rekabetçi kapitalizm ile el ele gitme eğilimindedir ve kapitalizm, kendisinin bir servet yaratma mekanizması olarak komünizmden daha üstün olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak, toplumsal etkinlik daha fazla küreselleştikçe ve insanlar kendi gündelik yaşantılarının çok uzak yerlerde olup bitenler tarafından etkileniyor olduklarını gördükçe, kendilerinin nasıl yönetildiklerine ilişkin daha çok bilgi edinmek ve daha fazla demokrasi için taleplerini arttırmaktadırlar.

Üçüncü neden, medyanın, özellikle televizyonun etkisidir. Özellikle uydu ve kablolu televizyon yayınları sayesinde hükümetler vatandaşların izledikleri programlar üzerindeki denetimlerini sürdürememektedirler. Tiananmen Meydanı’ndaki çatışmada olduğu gibi. (Giddens, 2000:364-365). Televizyon yanında ayrıca, İnternet ile her türlü enformasyona anında ulaşılmaktadır. Totaliter yönetimler, her ne kadar İnterneti sansür etmeye çalışsalar da, İnternet özgürlükler ortamı olarak etkinliğini gittikçe arttırmaktadır. Öyle ki, dünya ekonomisini, küreselleşme sürecinde yöneten Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü’nün tek boyutlu gelişmiş ülkeler lehine

uygulamalarını, dolayısıyla küreselleşmenin olumsuzluklarına karşı, alternatif politika üretilmesini isteyen dünyanın her yanındaki anti-küreselleşme taraftarlarının, küreselleşmenin diğer bir diğer bir aygıtı ve modeli olan İnternet vasıtasıyla örgütlenmeleri önem taşımaktadır. Bu bağlamda İnternet, küresel demokrasinin de bir alt yapısını oluşturmaktadır. Demokrasi, devlet aygıtı ile birlikte, sivil toplum ile gelişmiş ve olgunlaşmıştır.

2-Sivil Toplum

Feodalitenin çözülüşü ve burjuvazinin gelişmesi sürecinde,Batı Avrupa'da 12. Yüzyıldan itibaren şehirlerin yeniden önem kazanmasıyla birlikte, şehir hayatını düzenleyen Roma Hukuku (Corpus Juris Civilis) yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda “sivil toplum” terimi, “şehir adabını” içerir. Yani, “sivil toplum”daki “sivil”in kökü, şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder.

Şehirlerle birlikte ticaretin gelişmesi sürecinde, feodal asillerin üretken sınıfın ticaretinden faydalanmaları çerçevesinde; asillerle şehir ahalisi arasında, asillerin şehir hayatına karışmamaları, şehirlerin kendi askeri güçlerini örgütlemeleri, hukuk kurallarının şehrin belirlediği şekilde uygulanması konularında uzlaşma yapıldı. Bu süreçte şehir ahalisi, güvenliklerini sağlamak için krallıkların oluşmasını desteklediler. Merkezîyetçi-bürokratik devletler sistemine dönüşen yapılanmada, devlet üretici sınıfların desteğine her zaman muhtaç olduğu için, yeni devletler şehirlielerin ekonomik verimliliğini kısıtlayan uygulamalardan kaçındılar. (Mardin,1990:9-12). Dolayısıyla, devlet ile sivil toplum arasında karşılıklı sözleşme ve anlaşmanın olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, sivil toplumun devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul görmesi 18.yüzyıldan sonra olmuştur. Aristo ile başlayıp modern toplumdaki doğal hukukla devam eden geleneğe kadar sivil toplum kavramı, devletle özdeş anlamda kullanılmıştır. Sivil toplum bireylerin, kamusal alanda bir dizi hak ve yükümlülüklerle donatıldıkları bir alan olarak kabul ediyordu. Bu tanım, 18. yüzyılda sözleşmecî düşüncelerin de temelini oluşturmaktadır. (Çaha, 1996:20).

Bu çerçevede, Thomas Hobbes, “insan insanın kurdudur” (Homo homini lupus est) söylemiyle insanın doğal hayatta sürekli kavga ve rekabet içerisinde olduğunu, dolayısıyla ölüm korkusu ve güvenlik ihtiyacı nedeniyle, bütün haklarını bir krala yada meclise devrederek, bir toplumsal sözleşme ile kolektif otoritenin bir kişide toplanmasıyla devletin özünün oluştuğunu belirtir. Dolayısıyla, sivil toplum, toplumsal her alanı kuşatmaktadır.

John Locke'a göre, doğa durumunda özgür olan bireyler kendi mülkiyetlerini (bireyin yaşamı, özgürlüğü ve malı) korumak için bir sözleşme gerçekleştirme ihtiyacı hissederler. Doğa durumunda özgür, eşit ve bağımsız olan bireyler, kendi rızalarıyla yaptıkları toplumsal sözleşme ile siyasal ya da sivil toplumu gerçekleştirirler. Locke, Hobbes'dan farklı olarak sivil toplum içinde sosyal gruplara önemli bir ağırlık verir. Resmi otorite karşısında bireyin hak ve özgürlükleri sadece sözleşme esaslarınca değil, aynı zamanda bireyin ait olduğu sosyal gruplar aracılığıyla da korunabilmektedir.

Locke, kamusal alana tamamen politik bir boyut kazandırırken, aynı kamusal alanda bireyler ve gruplara, dolayısıyla örgütlü topluma da yer bırakmış ve devleti mutlak bir hegemonya aygıtı olmaktan çıkarmıştır.

J.J.Rousseau ‘ya göre, insan doğal hayatta mutludur. Toplum hayatı kavga ve çatışmalar içerir. İnsanlar barış içinde yaşamak ve kendi mülkiyetlerini korumak için, bir araya gelir, özel çıkar ve iradelerini “genel irade”ye dönüştürerek toplumsal sözleşmeyi gerçekleştirir. Bireyler, sözleşme karşılığında mal ve can güvenliklerini sağlamış olurlar. Rousseau ve Locke, “toplumsal sözleşme” kavramını kullanmalarına rağmen, iki farklı geleneği temsil ederler. Locke , Anglo-Sakson geleneğin çizgisinde özel inisiyatif, sivil toplum, otonomi, özgürlük, bağımsızlık, çok seslilik ve bütün bunların birleşimi olan “demokrasiyi” vurgularken; Kıta Avrupa’sı çizgisinde kalan Rousseau ise, kollektivite , tek toplum, merkezîyetçilik, bağımlılık, tek seslilik ve bunların birleşimi olan “cumhuriyeti” vurgulamaktadır (Çaha, 1996:23-26).

Sivil toplum ile devlet arasındaki ayrımı, ilk defa 1821 yılında yazdığı “Hukuk Felsefesi” adlı eserinde Hegel yapmıştır. Hegel’de sivil toplum, ailenin diyalektik bir gelişmeyle devlete varmasında aracı bir basamak olarak gelişmektedir.

Hegel’de sivil toplum, ne özgürlüklerin teminatıdır; ne de bir sözleşmeyle gelişir. Tarihsel bir gelişme olarak modern bir toplumda olgunlaşan sivil toplum, pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, ekonomik şirketler, bireyler ve devlete bağımlı olmayan her türlü kurum ve kuruluşu kapsar. Sivil toplum, Hegel’de devlete bağımlı olmayan farklı birey, grup, kurum ve kuruluşların bir mozayikini oluşturmaktadır. Bu mozayik özelliği, Hegel’in sivil toplum alanını olumsuz yorumlamaya yöneltmiştir.

Hegel’e göre sivil toplum, 18. yüzyıl Avrupa’sında, özellikle 1789 Fransız İhtilali ile birlikte gelişen modern ulusal devletin bir yönünü oluşturmaktadır. Bu anlamda sivil toplum, bireysel ihtiyaçları karşılamayı ve bireysel hakları korumayı prensip edinen ulusal devletin siyasal ve legal çerçevesinde gelişen uzmanlaşmış kurallar, kurumlar, kuruluşlar ile grupların pratiklerinin ve davranışlarının karmaşık bir ağını oluşturur. Sivil toplum, aynı zamanda Medeni Kanunu da bünyesinde barındırır. Hegel, etik yaşamı; aile, sivil toplum, ve devlet gibi üç ayrı alana ayırır. Ailedeki birliktelik, uyum, sevgi, fedakarlık, saygı ve itaat ailenin etik normlarını oluşturur.

Hegel’e göre “ihtiyaç “, sivil toplumdaki etiğin anahtar kavramını ve bu alandaki çekişmenin temel objesini oluşturur. İhtiyaç sistemi karşılıklı ilişkileri zorunlu kılar. Karşılıklı doyum sağlamak ve kişisel ihtiyaçları karşılamak için birey, başkalarını bir araç olarak kullanır ve onlarla yarışır. Dolayısıyla, ihtiyaç unsuru beraberinde zorunlu olarak bir “ihtirası” doğurur ve bu da sivil toplumda çatışma, güvensizlik, çekişme ve ayrılıklara yol açar. Aile içinde varolan uyumluluk, karşılıklı güven ve saygı esası kaybolur, yerine korku, güvensizlik ve çatışma hakim olur. Kısaca, sivil toplum Hegel’de farklılık, özel çıkar ve çatışma alanı olur.

Hegel’in üçlü şemasında yer alan ve aile ile sivil toplumdan sonra gelen devlet, özünde sivil toplumdaki çatışmacı unsurları bir senteze ve harmoniye dönüştürmeyi amaçlar. Hegel’de devlet toplum ilişkisi bir sözleşmeye değil,

bireylerin doğal olarak devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanır (Çaha, 1996:28-30)

Karl Marx , sivil toplumu devletten ayırmaktadır. Marx'a göre, insanın doğayla ilk etkileşimini oluşturan ekonomik hayat, insan hayatının tüm aktivitelerinin ve sosyal hayatının temel paradigmasını oluşturur. Din, aile, devlet, kanun, ahlak, bilim v.s. gibi insani etkinliklerin tümü üretim biçimine göre şekillenir. Marx'a göre sivil toplum 18. yüzyıl Avrupa'sında burjuvazi ile gelişti. Onun için sivil toplum, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümüdür.

Antonio Gramsci, Marx'ın aksine sivil toplumu alt yapısal bir alan değil, üst yapısal bir kurum olarak ele alır. Gramsci'ye göre, sivil toplum bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü kültürel hegemonyasıdır. Hegemonyanın sadece üretim alanında değil, hem kültürel hem de siyasal alanları vardır. (Çaha, 1996:32-33). Bu anlamda, toplumda hegemonya savaşımı sürecinde ideolojik, siyasal, dinsel ya da etnik temelli bir sosyal grubun, kendi çıkarları doğrultusunda diğer sosyal grubu tahakkümü altına alması, demokratik sivil toplumla uyumsuzdur. Devlet aygıtını ele geçirmek için uğraş veren gruplara karşılık; objektif bir aygıt olarak devletin, tüm gruplara eşit mesafede olması önem taşır. Bu durum, sivil toplumun modern içeriği ile de ilişkilidir.

3-Sivil Toplumun Modern İçeriği

Sivil toplumun unsurları olan *a) çoğulculuk (plurality)*, *b) kamusalılık (publicity)*, *c) özellik (privacy)* ve *d) yasallık (legality)* sivil toplumun modern içeriğini oluşturmaktadır.

Devlet ve sivil toplum arasındaki demokratik ilişki, mantıksal olarak ancak hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olmamasıyla; dolayısıyla hiçbir hakim ideolojinin (ya da tek hakikatin) rehberliğine ihtiyaç duyulmamasıyla mümkün olabilir. Bu anlamda, sivil toplum içindeki topluluklar için, çoğulculuk, onların birbirine karşı özerkliklerini; kamusalılık, birbirlerine karşı sorumluluklarını; özellik , birbirlerine karşı bireyselliklerini; yasallık ise, tabi olacakları ortak çerçeveleri sağlar (Sarıbay; 1994:141).

Modern toplumda sivil toplum, devlete karşı, anlam sistemi, tanımlama, değer, program ve söylemler geliştirebilecek yeterlilikte ekonomik, ideolojik ve örgütsel kapasiteye sahip olan sosyal grupların varlığı ile özdeş görülebilir. Sosyal gruplar, gerekirse resmi otoritenin politikalarını yeniden oluşturacak, değiştirecek ya da sınırlayacak gücü temsil etmektedir.

1960 sonrasında ortaya çıkan sosyal gruplar, özellikle çevreciler ve feministler sivil topluma temel bir eksen teşkil ettiler. Bu bağlamda, feministler; "eşitlik", "farklılık" ve "otonomi" söylemleri ile sivil toplumun şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. Eşitlik, toplumdaki tüm bireylerin ya da grupların sınıf, ırk, etnik ya da dinsel gibi sosyal kategorilere bakılmaksızın eşit olmasını içerir. İmkan ve fırsatlarda eşitlik önemlidir. Ancak, eşit hak, farklı toplumsal kategorileri görmezlikten gelme ve herkesi aynı görme eğilimi getirir.

Kadının farklılığı, heterojen bir sivil toplum gelişimine katkıda bulunur. Çoğulculuk ve demokrasinin gelişmesi, çoğunlukla açık kültürlerde mümkün olmaktadır. Feministlerin farklılık politikası, sivil toplumun sine qua non'u olan çoğulcu unsurlar ile heterojen bir sivil toplumun ortaya çıkmasına yardımcı olur.

Sivil toplum otonomileşmesi, devletin demokratikleşmesini ve sivil toplumun daha da gelişmesini sağlar. Dolayısıyla, sivil toplum ve devlet, birbirinin sine qua non'u olmaktadır. Devlet siyasal ve hukuksal kurumları ile sivil toplumdaki kargaşaları yatıştırıp, bu alanda herhangi bir tiranın ortaya çıkmasını engellerken, sivil toplum da devletin yanlış politikalarını düzenler, resmi politikaların zarar ve faydalarını tartışır, bu politikaları sivil toplum unsurlarının lehine dönüştürür ve aleyhine olanları ortadan kaldırır (Çaha, 1996: 37-39).

4-Sivil Toplum Örgütleri ve Demokrasi

Sosyal ilişkiler ve sosyal örgütler ağı olan toplumların sürekliliği; toplumu oluşturan birey, grup ve toplulukların asgari müşterekte birleşmelerine, aynı zamanda birbirlerinin haklarına saygı göstermelerine bağlıdır.

Toplum, yapısı ve işleyişi açısından ikili sınıflama çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, Tönnies toplumu, "gemeinschaft-cemaat" ve "gesellschaft-cemiyet"; Durkheim "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma"; Cooley "birincil ilişkilere dayalı toplum" ve "ikincil ilişkilere dayalı toplum" olarak sınıflamaktadır. Bu çerçevede, genellikle kırsal hayat tarzını niteleyen "cemaat" yapısında; "biz" duygusunun hakim olduğu, kapalı ekonomik yapı, birincil ilişkiler ve homojen nüfus yapısı vardır. Kentsel hayat tarzını niteleyen "cemiyet" yapısında ise, biz duygusu yerine bireysellik, farklılaşma ve artan işbölümü, ikincil ilişkiler ve heterojen nüfus yapısı vardır (Bayhan,1996:91). Kentleşme süreciyle cemaat yapısı yerini cemiyet yapısına bırakmaktadır.

"Cemaat" tipi toplumsal yapıda, demokrasi bölge, mezhep, tarikat, feodalite, kabile, etnik grup veya ideoloji çatışmalarına sürüklenebilir. Çünkü ; parti ve ideoloji bir mezhep ya da kabile gibi algılanmakta, dolayısıyla toplumda sorunları rasyonel uzlaşmalarla çözmek ve demokratik siyasi mekanizmayı işletmek mümkün olmamaktadır.

"Cemiyet" tipi toplumsal yapıda ise, bölge, mezhep, tarikat, etnik grup, ideoloji gibi değerler farklı tarzda ve biçimde korunmakla birlikte, sosyal ve kültürel faaliyetlerle birbirine bağlıdırlar. Bireyler; işyeri, sendika, meslek kuruluşu, yerel yönetimler,sosyal yardım kurumları,sanat ve spor kuruluşları ve siyasi partilerde çalışmaktadırlar (Akyol,1997:199-200).

Ernest Gellner'in, Conditions of Liberty. Civil Society and Its Rivals (Özgürlüğün Koşulları Sivil Toplum ve Rakipleri-1994) adlı eserindeki analizi çerçevesinde; sivil toplumda sendikalar, siyasi partiler, dini örgütlenmeler, baskı grupları ve dernekler , aile yada birey ile devlet arasındaki boşluğu dolduran aracı kurumları oluşturmaktadır. (Özdalga, 1996:260).

Sivil toplum örgütleri, Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesinde, NGO (Non –Governmental Organizations), yani "hükümet dışı kuruluşlar" olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu söylemdeki "hükümet dışı", yanlışlıkla "hükümet karşıtı" olarak algılandığı için, ABD'de sivil toplum örgütleri için "Private Volunteer Organization" (PVO) yani, "Özel Gönüllü Kuruluşlar" söylemi kullanılmaktadır. Kar amaçsız gönüllü kuruluşlar "Üçüncü sektör" olarak da adlandırılmaktadır (Dinçer,1996:49)

Demokrasinin önkoşulu olan sivil toplumun gelişmesi, sivil toplum örgütlerinin niteliğine bağlıdır. Tüm aracı kurum ve örgütlenmeler sivil toplumu

oluşturmaz. Bu anlamda, siyasi iktidarın merkezileştiği tarım imparatorluklarında, teba devletin gücünden kendi cemaatçi örgütlenmeleri sayesinde kaçabilmekteydi. Mesela, kabile örgütlenmesi merkezi iktidarı uzakta tutmaya yetecek kadar güçlüydü. Ancak, bunu kendi üyelerinden mutlak itaat talep ederek yapıyordu.

Buna karşılık, sivil toplum iki taraflı bir denge üzerine kuruludur. Bir yandan merkezi devlet, bireyleri cemaatçi baskılara karşı korur. Böylelikle birey özgürlükleri garanti altına alınır. Diğer yandan da, merkezi devlet iktidarı, bağımsız bireylerden kurulu ve sivil toplumu oluşturan aracı kurumlar tarafından denetlenir.

Sivil toplumun gelişmesi için bir ön koşul Modüler İnsan'dır. Modüler insan kavramı, belli bir eğitim düzeyinde olup, böylelikle değişik kurum ve örgütlere girip çıkabilen kişiyi tanımlamaktadır. Bu kişi, değişik toplumsal ortamların yapı taşlarından biri olmaya yetecek donanıma sahiptir (Özdalga,1996:260-261)

Sivil toplumun etkin olabilmesi için aydın, mühendis, işadımı gibi mesleki kimliklerin devletin ve siyasi partilerin tabiyetinden kurtulması, onlardan ayrışması önemlidir. Ortadoğu ülkelerinde demokrasiye geçilmesiyle sivil toplumun, diktatörlüğe, otokrasiye ve diğer keyfi yönetim biçimlerine karşı muhalefetin merkezi olacağı yaygın bir beklentidir. Ancak, demokratikleşmeyi engelleyen tam da sivil toplumun bu aşırı siyasallaşmasıdır. Baskı gruplarının, meslek örgütlerinin, medyanın ve sendikaların özerk olmaması Ortadoğu ülkelerinin ortak özelliğidir. Bu bağlamda, Türkiye'de öğrenci dernekleri, sendikalar, çeşitli çıkar grupları ve mühendis odaları gibi birçok sivil kuruluş, 1970'lerde sağ ya da sol siyaset içinde aşırı siyasallaşmış ve bu süreç, ideolojik kutuplaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece, bu çıkar gruplarının kendilerine özgü kimlikleri, devlet düzeyinde siyasal gücü ele geçirmeye çalışan totaliter politikalar tarafından tamamiyle yutulmuştur. Ancak, 1983 sonrası dönemde geleceğe yönelik devrimci siyasetin zayıflaması ve belirli konular üzerine yoğunlaşan politikaların gelişmesiyle kadınlar, işadamları, mühendisler ve Yeşiller gibi yeni siyasi aktörler ayrılmışlar ve özel taleplerini ifade etmeye başlamışlardır. Demokratikleşme, ancak sosyal hareketlerin kendilerini sınırlandırması sonucunda, sivil toplumun totaliter projelerden özgürleşmesiyle gerçekleşebilir. Toplumsal aktörler doğrunun kendi tekellerinde olduğunu iddia ettiklerinde, karşı hareketler de totaliter siyasal projeler üretirler. Sivil toplumda varolan totaliter eğilimlerin dengelenmesi, ancak kimlik politikalarından etkileşim politikalarına geçişle sağlanabilir (Göle,2000:80-81). Bu bağlamda, etkileşime dayanan sivil toplum örgütlenmeleri Türkiye'de yaygınlaşmaktadır, vakıflar, mesleki örgütlenmeler, işadamları dernekleri, yemekli tartışma grupları, dergiler, yayın evleri etrafında oluşan fikir hareketleri, Lions'lar, Rotaryen'ler , çevreyi koruma dernekleri, yeşil hareketi, feminist hareket vb. toplumda yaygınlaşan yatay ve bağımsız örgütlenmelerden sadece birkaçıdır. (Göle, 1993:13). Günümüzde Türkiye'de yaklaşık, 55.000 dernek olduğu ifade edilmektedir. Osmanlı'dan bu yana 26.000 vakfiye kurulmuştur. (Ural, 1995:14).

21. yüzyıla doğru, bilgisayar ve iletişimin iç içeliği çerçevesinde, bilginin dünyanın her yerine anında iletilmesi temelinde oluşan "Enformasyon Toplumu" yapısında da, sivil toplum örgütlerinin fonksiyonları artarak

sürmektedir. Drucker'ın analizi bağlamında, hükümetler İkinci Dünya Savaşı'ndan beri dünyanın pek çok yerinde bürokrasiye boğulmuşlardır. Dolayısıyla, hükümetlerin işlevleri kanun yapmak, standartları oluşturmak, ödemeleri yapmakla sınırlı kaldı. Hükümetlerin toplumsal hizmetlerin verilmesinde başarısız olmaları çerçevesinde, sivil toplum örgütleri modern toplumun sorunlarını çözmeyi üstlenmektedirler. Sivil toplum örgütlerinin amacı, insanı değiştirmektir. İnsanları eğitmek, maddi ve manevi refahlarını sağlamak; aynı zamanda yurttaşlık kavramı yaratmaktır. Modern toplumun ve siyasetin karmaşık duruma gelmesinden dolayı, insanların vatandaş olarak katılımları oy vermekle sınırlı kalmaya başlamıştır. Sivil toplum örgütlerine katılım gönüllüdür ve bireylere bir şeyleri değiştirebildikleri hissini vermektedir. Çalışanların, iş yaşamı dışında cemaat dayanışmasını ve vatandaş sorumluluğunu canlı tutacak kurumlara ihtiyaçları vardır. Sivil toplum örgütlerinin her biri farklı toplumsal problemlerle uğraşmaktadır. Böylece toplum da çoğulcu hale gelmektedir. Bu örgütlerin amaçları, kamuoyunda güç kazanmak, hükümet olmak değildir. Amaçları, yaptıkları işlerle özerk olmaktır. Bu örgütler sadece kendi amaç ve görevleri doğrultusunda çalışmaktadırlar. Sınırlı görev üstlenmek, politik mücadele kaosu engellemesi açısından olumlu olmasına rağmen, toplumdaki aşırı bölünmüş çoğulcu yapının bir birlik platformuna nasıl oturtulacağı önemli bir sorudur (Drucker, 1995:15).

Postmodern toplumsal yapı, herkesin kendi hayat tarzını bir kültüre dönüştürme hakkı çerçevesinde, çoğulluğu temel alan sivil toplumu zorunlu kılmaktadır (Sarıbay, 1994:11). Ancak bu çeşitlilik ve çoğulculuk, yeterli demokrasi kültürü olmadığından, anomik yapılanmaya neden olma olasılığını içinde taşımaktadır.

Bu bağlamda, herhangi bir sivil toplum örgütünün diğer sivil toplum örgütlerine ve global olarak topluma karşı, kendi çıkar ve amaçlarını üstün kılmaya çalışması, toplumda bunalım yaratmaktadır. Bu durum, Karl Popper'in açık toplumun problemlerinden olduğunu ifade ettiği, "Demokrasi Paradoksu"na yol açabilir. Bu anlamda, çoğunluk, özgür kurumlara inanmayan ve iş başına gelince hemen hemen her zaman onları yıkan faşist yada komünist partisi gibi bir partiye oy verirse ne olacaktır. Kendisini çoğunluk oyuyla hükümet seçeneğine bağlamış bir kimse, böyle bir durumda çözümsüz bir çıkmaza düşer: Faşist ya da Komünist Partisinin başa geçmesini engellemek, demokrasinin ilkelerine aykırı hareket etmek demektir; ancak totaliter eğilimler iş başına geçerse de, demokrasiye son verecektir (Magee, 1990:70-72).

Bu paradoksun çözümü, "Demokrasi Kültürü"nü tüm toplumdaki bireylerin içselleştirmesinden, demokrasiyi bir hayat tarzı olarak benimsemelerinden, karşılıklı haklara ve fikirlere saygı duymalarından geçmektedir.

Bu bağlamda, Giddens'in ifadesiyle "demokrasinin demokratikleşmesi" güçlü bir yurttaşlık kültürünün beslenmesine bağlıdır. Böyle bir kültürü, ne salt piyasa ne de salt devlet yaratır. Bunlar yanında, sivil toplum örgütleri ile demokratik tutumların geliştirilmesi önem taşır. İyi işleyen demokrasinin üç ayaklı bir iskemleyle karşılaştırılması çok yerindedir. Hükümet, ekonomi ve sivil toplumun dengede olması gerekir. Biri diğerlerinin üzerinde hakimiyet kurarsa sonuç olumsuz olmaktadır. Bu denklemde, medyada vardır. Ulus devleti aşan

uluslar arası medya kuruluşlarının etkisi ve gücü yadsınamaz (Giddens, 2000a:92-93). Dolayısıyla, medyanın da sorumluluğunu taşıması gerekir. Tek boyutlu yönlendirme ve kamuoyu oluşturmaya, şeffaflıkla önlenmelidir.

Sonuç

Demokrasinin sürdürülebilmesi için gerekli olan sivil toplum örgütlerinin, 21. Yüzyıla doğru gittikçe daha işlevsel olarak toplumsal yapıda yerlerini aldıkları görülmektedir.

Çoğulculuk, şeffaflık, katılım temelinde işlevsel olan demokrasi ve sivil toplum örgütleri, bireylerin kendilerini ifade etme alanıdır. Kentleşme ve uygarlaşma temelinde gelişen sivil toplum, kentli kültürü ve farklılıkların birliğini içerir.

Türkiye örneğinde, sivil toplum örgütleri, Batı toplumlarındaki yapılanmadan farklıdır. %60'ı kentlerde yaşayan, ancak kentli kültürünü edinemeyen, yani kentleşemeyen bir toplum yapısında, demokrasi kültürü de yetersizdir. Tarihi geleneğindeki paternalist yani, “devlet baba” zihniyeti ile her şeyi devletten bekleme kültürü, demokrasinin ve sivil toplumun gelişmesini engellemektedir.

Osmanlı toplum yapısında, toplumla devlet arasında önemli bir varlık, dolayısıyla sivil toplum unsurları niteliğinde olan şehir, lonca, dini kurum ve yerel eşraf gibi aracı kurumlar varlık itibarıyla sivil topluma örtük bir potansiyel teşkil etmişlerdir (Çaha, 1996:78). Bu bağlamda, Selçuklu Devletinin yıkılışından sonraki Beylikler döneminin kaotik ortamında Anadolu’da, sivil toplum örgütü olarak “Ahi Birlikleri” toplumun sürekliliğinde önemli işlev görmüştür.

Osmanlılar döneminde vakıfların toplumun değişik alanlarına yayıldığı, dini hizmetlerden eğitime, sağlıktan spora, sosyal yardımdan sanata ve araştırmaya kadar değişik ihtiyaçları karşılamak için tesis edildikleri görülmektedir. O dönemde vakıflar, önemli bir ekonomik varlık olarak, hayri nitelik yanında sosyo-ekonomik bir kuruluş niteliğini de kazanmışlardır . (Dinçer,1996:53). Ancak, zamanla vakıfların da, toplumsal yapıdaki bozulma ile birlikte işlevleri azalmıştır.

Temel problemimiz, değişen dünya şartlarını algılamakta güçlük çekmemiz, “sanayi devrimi”ni kaçırmamız, dolayısıyla toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı dönüşümünde gecikmemiz, çağdaş anlamda sivil toplumun gelişmesine de ket vurmuştur. Batı Avrupa’daki sivil toplumun temelinde önemli yeri olan burjuvazi, gerek Osmanlı toplumunda, gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nde gelişmemiştir. Devlet eliyle yaratılmak istenen burjuva sınıfı da, yapay kalmıştır. Niceliksel olarak kentlerde yaşayanlar artmakta, ancak “kent kültürü” ve “kentleşme” oluşmamaktadır.

Türkiye’nin toplumsal yapısında “ biz” duygusuna dayalı “ cemaat” yapılanması önemini korumaktadır. Kıray’a göre, köyden kente göç sürecinde, köydeki ağalık patronajı “himayecilik” yerini, kentte aile içi yardımlaşma ve hemşehri yardımlaşmasına, bu himaye sistemi yerini siyasi patronaj sistemine bırakmıştır. Bütün KİT’ler siyasi himayecilik ile, üretim için gerekli olan istihdamın üç misline kadar doldurulunca siyasette himaye etmez oldu. En son aşamada siyasi himayeciliğin yerini, dini grupların himayeciliği geçmiştir. Mali

güçleri olan dini gruplar, köyden kente gelen kitleleri himaye etmektedirler (Kıray,1995:64). Aslında, köklü değişim sürecinde himaye sistemleri, yeni şartlara uyumda “tampon mekanizma” olarak, belki “yabancılaşma” ve “soyutlanma” ya karşı önemli bir işlev yerine getirmektedir. Bu anlamda, ekonomik yoksunluk nedeniyle sosyal patlamalar “himayecilik sistemi” ile massedilmiş “ gibi” görünmektedir. Ancak , sürekli ve aşırı himayecilik ile kapalı cemaatleşme, sosyal ve siyasi katılım ve gelişmeye zarar vermektedir.

Bireyselleşme ve cemaat yapısı “iki tarafı keskin bıçak” gibidir. Dolayısıyla, iki yapının uygun bileşimi , toplumun dengesi ve sağlığı açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Batı toplumlarında aşırı “bireyci” yapı nedeniyle “yabancılaşma” problemleri yaşanmaktadır. Doğu toplumlarında ise, aşırı “cemaat” yapısı, sivil toplum örgütlerini gelişmesini engellemekte, keskin cemaatleşme “yabancılaşmayı” paradoksal olarak yeniden üretmektedir.

Batı toplumlarının ihtiyacı “dayanışma ruhunu”, İbni Haldun’un söylemiyle “asabiye”nin (grup dayanışması) yeniden inşa edilmesi; Doğu toplumlarının ihtiyacı ise, katı ve kapalı cemaat yapısından kurtulup “bireyselleşme” (ancak bireyci olmayan) oluşumu ile “cemiyet “ yapısını tesisidir.

Bu bağlamda Fukuyama’nın “The Trust” (Güven) adlı eserinde ifade ettiği, “ailecilik” ideolojisi , otoriter bir devlet ile zayıf bir sivil toplumun nedeni olarak görülmektedir. Fukuyama’ya göre, bağımlı birey yaratan geleneksel aile değerleri, toplumun gelişmesine ve insanların yaratıcılıklarına engel olmaktadır. Salt aile ve girift akrabalık ilişkilerinin sürmesi, ekonomik kalkınmayı engellemektedir. Sadece ailesi ve akrabalarına güven duyan, dolayısıyla hiç kimseye güven duymayan bireyler, gönüllü sivil beraberlikler kuramamaktadırlar. Aile içi yardımlaşmanın ve çıkar bilincinin; mesleki görev duygusu, kolektif yaşama yönelik sorumluluk gibi etik değerlerden önce geldiği ve üstün tutulduğu toplumlarda “nepotizm” yani akrabaları kayırma ve gözetme toplumsal yapıya etkin olmaktadır (Vergin, 1997:9). Aile, akraba, hemşehri, kabile, siyasi parti yandaşı, ideoloji ya da dinsel cemaat birlikteliği bütün sosyal ilişkileri belirlemektedir.

Sosyal yapıda, eğer sadakat ekonomik akılcılığı aşarsa o zaman komünal dayanışma, basit olarak işe yerleştirmelerde yakın akrabaları veya yakın arkadaşları kayırmaya götürür. ABD gibi gelişmiş bir demokraside, gerçekte tüm önemli sektörler organize çıkar grupları aracılığıyla politik süreçte temsil edilir. Çıkar grupları, kendi konumlarını korumak veya yeni kazanımlar elde etmek arayışlarını yalnızca ekonomik aktivitelerle değil, aynı zamanda politik süreç üzerinde nüfuzlarını kullanma yoluyla yaparlar. Karteller, loncalar, profesyonel birlikler, sendikalar, siyasi partiler, lobi örgütleri vb. kurumların hepsi, farklı çıkarları dile getirip, sistematize ederek, çoğulcu bir toplumda önemli bir politik rol üstlenirler. Buna karşılık, pek çok çağdaş Üçüncü Dünya Ülkesi toplumu, asalak özellikler gösteren işveren gruplarıyla, işçi sendikalarıyla ve cemaat organizatörleriyle dolup taşarken, verimli şirketlere çok nadir rastlanır (Fukuyama, 1998:145-147).

Bu bağlamda, Türkiye örneğinde, sivil toplum örgütleri, kuruluşu ve yapısı itibarıyla, sivil toplum nosyonuna uymamaktadır. Demokratik ülkelerdeki

örneklerine rastladığımız sivil toplum örgütleriyle tezat teşkil etmektedir. Toplumumuzda rastlanan ve sıklıkla ifade edilen “sendika ağaları” patronaj ve nepotizmin somut görünümüdür. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerdeki, lider egemenliği ile parti içi demokrasinin olmayışı da, sivil topluma ve demokrasiye aykırıdır. Bizzat parti başkanının kendisinin atadığı parti teşkilatı üyelerinin, kongrede parti başkanını seçmeleri paradokstur.

Siyasal partilerin kendi içlerinde demokrasinin olmayışı yanında, enflasyon, işsizlik, rüşvet ve yolsuzluk gibi toplumsal hastalıklara çözüm bulunamaması, siyasi parti patronajı gibi nedenlerle; siyasetçilerin topluma yabancılaşması, toplumun da siyasetçilere yabancılaşmasını getirmektedir. “Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili-2001” konulu araştırma bağlamında, 3223 üniversite öğrencisine uygulanan ankette sorulan “siyasetçilerin gerçek amacı nedir?” sorusuna, örneklemin %75’i zengin olmak, yandaşlarına ve yakınlarına çıkar sağlamak olarak yanıt vermiştir. Ayrıca, “şikayetlerimizi resmi makamlara iletmenin hiçbir yararı yok, çünkü resmi makamlar vatandaşların problemlerine gereken ilgiyi göstermiyorlar” düşüncesine, örneklemin %83’ü katılmaktadır. Bu bulgu da, siyasetçiye yabancılaşma yanında; bürokrasiye ve devleti yönetenlere de güvensizlik ve yabancılaşmanın bir göstergesidir. Türkiye’deki patronaj ve nepotizmi gösteren diğer bir bulgu, “Türkiye’de çok çalışan değil, dayısı olan kazanıyor” düşüncesine; örneklemin %90’nının evet yanıtı vermesidir. (Bayhan,2001). Patronaj ve nepotizmin, özellikle siyasi sistem vasıtasıyla geçerliliğini sürdürmesi, toplumsal yapıda güvensizlik, normsuzluk, anlamsızlık bağlamında anomiyeye neden olmaktadır.

Türk siyasi partileri, patronaj dağıtımının birinci failleridir. Parti örgütleri, yeni parti politikalarını uyumlu hale getirmek ya da belirlemek, kitleleri belirli siyasi hedeflere doğru yönlendirmek ve parti liderlerini denetlemek yerine; esas olarak patronaj ağlarını oluşturma ve dağıtma üzerinde çalışmaktadır. Bunun sonucu olarak, parti içi demokrasi işlememekte ve parti liderleri kendi hareketlerinden liderliği sorumlu tutabilecek her türlü kurumsal mekanizmayı göz ardı ederek örgütlerini neredeyse mutlak güçle yönetmektedir. Uzun vadeli istikrarlı bir parti kimliği yerine, kısa vadeli parti tercihleri, seçmenlerin tercihleri üzerinde egemen durumdadır (Çarkoğlu, 2001:42).

Son tahlilde, patronaj ve nepotizmin toplumsal yapımızdaki yerini koruması ile kentleşememe, demokratikleşmenin gerçekleşmesini engellemekte; dolayısıyla sivil toplum örgütleri yeterince gelişmemektedir. Gelişen sivil toplum örgütleri de, “biz” ve “öteki” ayrımı temelinde, farklılıkların birliğini değil farklılıkların bir birini yok saymasını beslemektedir.

Bütün bu olumsuz yapılanmalardan kurtulmak ancak, toplumda “demokrasi kültürü” nü aile, okul, işyeri, medya çerçevesinde eğitimle, sosyalleşme süreciyle bireylere kazandırılarak sağlanabilir.

Kaynakça

- AKYOL, Taha. (1997), **Medine’den Lozan’a Çok Hukuklu Sistemin Tarihteki Deneyleri**, İstanbul.
- BAYHAN, Vehbi. (1996), “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:43, Kasım-Aralık, Ankara.
- BAYHAN, Vehbi. (1997), **Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan. **Genel Sosyoloji**. 4.Baskı, İstanbul
- BOSTANCI, Naci M. (1995), **Toplum, Kültür ve Siyaset**. Ankara:Vadi Yay.
- ÇAHA, Ömer. (1996), **Sivil Kadın. Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**. (Çev:E. Özensel), Vadi Yay. , -Ankara.
- ÇARKOĞLU, Ali. (2001), “Türk Gençliği ve Siyasal Katılım”, **Türk Gençliği ve Katılım**, International Republican Institute, İstanbul.
- DAHL, Robert A. (1993), **Demokrasi ve Eleştirileri**. (Çev. Levent Köker), Ankara.
- DİNÇER, Meral. (1996), **Çevre Gönüllü Kuruluşları**. Ankara:Türkiye Çevre Vakfı Yay.
- DRUCKER, Peter. (1995), “Toplumsal Dönüşüm Çağı” **Türkiye’de Toplumsal Değişim**, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yay.
- GIDDENS, Antony. (2000),**Sosyoloji**. (Haz:H.Özel-C.Güzel), Ankara: Ayraç Yay.
- GIDDENS, Antony. (2000a), **Elimizden Kaçıp Giden Dünya** (Çev:O. Akınhay), İstanbul: Alfa Yay.
- GÖLE,Nilüfer.(1993), “Liberal Yanılgı”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 24, Güz.
- GÖLE, Nilüfer. (2000), **Melez Desenler**. İstanbul: Metis Yay.
- FUKUYAMA, Francis. (1998), **Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**. (Çev: A. Buğdaycı), Ankara:Türkiye İş Bankası Yay.
- KIRAY, Mübeccel. (1995), “Siyasi Himayecilikten Dinsel Grup Himayeciliğine”, **Türkiye’de Toplumsal Değişim**. İstanbul:Yeni Yüzyıl Yay.
- KÖKER, Levent. (1992), **Demokrasi Üzerine Yazılar**. Ankara.
- LİPSET, S.M. (1986), **Siyasal İnsan** (Çev. M.Tunçay), Ankara.
- MAGEE, Bryan. (1990), **Karl Popper’in Filim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**. (Çev.M.Tunçay), İstanbul.
- MARDİN, Şerif. (1990), **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**. (Der. M. Türköne, T.Önder), İstanbul: İletişim Yay.
- MORIN, Edgar. (2000), “Demokratik Belirsizlikten Siyasal Ahlak Felsefesine”, iç, **Bir Uygarlık Siyaseti**. (Edgar Morin-Sami Nair, Çev:S.Köm), İstanbul:Om Yay.
- SARIBAY, Ali Yaşar. (1994), **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**. İstanbul: İletişim Yay.
- TOURAİNE, Alain. (1992), **Modernliğin Eleştirisi** (Çev: H.Tufan) İstanbul: Yapı-Kredi Yay.
- ÖZDALGA, Elisabeth. (1996), “Sivil Toplum ve Düşmanları” , iç, **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm** (der:A.Topçuoğlu, Y.Aktay), Ankara: Vadi Yay.
- URAL, Engin.(1995),“Gönüllü Kuruluş Kavramına Genel Bir Bakış”, **Gönüllü Kuruluşlar Konferansı 28-29 mart 1995**, Ankara:Türkiye Çevre Vakfı Yay.
- VERGİN, Nur. (19.10.1997), “Evrensel Değerler Karşısında Akrabanın Akrabaya Yaptığı” , **Yeni Yüzyıl**.